

Nyári Gábor

Egy nap – ötszáz év

Megszállás és függetlenség változó értelmezései a magyar közjogi gondolkodásban

1991. június 19-e kiemelten fontos napja Magyarország történelmének. Viktor Silov altábornagy, az utolsó szovjet katona ezen a napon hagyta el Magyarország területét, ezzel véget vetve közel fél évszázados megszállásnak. Hazánk 20. századi történelmének – különösen a megszálló Vörös Hadsereg magyarországi tetteinek – ismeretében is érthetően fontos ez a dátum. Visszatekintve az elmúlt fél évezredre azonban még jelentősebb színben tűnik fel június 19-e. A magyarság ebben az időszakban folyamatosan saját függetlenségéért küzdött, amely több alkalommal fegyveres harcba csapott át. Ez a küzdelem pedig erősen rányomta a bélyegét a magyar alkotmány- és jogfejlődésre, meghatározója pontja volt a közjogi gondolkodásnak, amely sok esetben kisebb vagy nagyobb mértékben, de el is szakadt a realitástól.

Jelen írásban azt az ívet szeretném felvázolni – illetve ehhez az általam kidolgozott értelmezési keretet megadni –, amely a magyar közjogi gondolkodásban a megszállás és ehhez kapcsolódóan a függetlenség kérdése kapcsán kirajzolódott. Fontos kiemelni azonban, hogy

a magyar alkotmányosság-, a magyar állam-, illetve a magyar nemzet története közel sem ugyanaz, ugyanakkor számos módon kapcsolódnak egymáshoz. A magyar közjogi gondolkodás vizsgálatakor éppen ezért fontos észben tartani, hogy az „csupán” adott korban, adott politizáló társadalmi réteg, adott jogalapon történő gondolkodás melletti koncepcióját, véleményét vagy fikcióját jelentheti – attól függően, hogy az hogyan kapcsolódik a valós eseményekhez. Emellett minden esetben fel kell tenni a kérdést: a közjogi álláspont megfogalmazása vajon az események alakítására, vagy egy adott esemény megmagyarázására, alátámasztására, netalán egy aktuálisan keletkező helyzet kihasználására szolgál. Ilyenformán külön érdekessé válnak azok a valós „kapcsolódási pontok”, ahol a közjogi gondolkodás „összeér” az aktuális eseményekkel vagy politikai folyamatokkal, a különböző szereplőket pedig motivációik, szándékaik, érdekeik tekintetében is szét kell választani, nem feledve, hogy átfedések – néhány ritka kivételtől eltekintve – mindig is voltak.

MOHÁCS UTÁN

1526-ban a mohácsi csatamezőn a magyar haderő jelentős vereséget szenvedett az Oszmán Birodalomtól. Bár a nemzeti emlékezetben a II. Lajos halálával járó csatavesztés tragédiája foglal el kiemelt helyet, valójában legalább ennyire fontos – és egyben tragikus – év 1541 is. Buda elfoglalásával ugyanis három részre szakadt Szent István akkor már több mint ötszáz éves birodalma. A magyar állam szétesése egyben azt is eredményezte, hogy az egyes országterületeken először jelentek meg hosszabb időre berendezkedve idegen csapatok, amelyeket leegyszerűsítve, a mai modern szóhasználatnál élve nevezhetünk megszálló erőknek is.

Természetesen a megszállás egészen mást jelentett a kora-újkorban, mint napjainkban vagy a köztes időben. Magát a fogalmat sem használta így egyik oldal, a megszállt és a megszálló sem, az csak a 20. században terjedt el. Úgy vélem, mégis nagyon gyorsan kialakult – illetve talán pontosabb úgy fogalmazni, hogy erőre kapott – az a jogi és politikai elgondolás, amely szerint a független, szuverén magyar állam

egyik legfontosabb ismérve, hogy területén nem tartózkodnak idegen csapatok.

A Királyi Magyarország Habsburg fennhatóság alá került, a török hódoltság területén oszmán haderő állomásozott, ilyen értelemben a függetlenségét csupán az Erdélyi Fejedelemség tudta megőrizni, amely azonban geopolitikai helyzete okán ki volt szolgáltatva a nagyhatalmak politikai befolyásának.

A múltjával és korábban betöltött európai nagyhatalmi pozíciójával tisztában lévő magyarság egyik legfőbb célja az ország újraegyesítése, a függetlenség visszaszerzése volt, amelyhez hozzátartozott az idegen haderők kivonása is. Ebben az időben még nem beszélhetünk a szó mai értelmében egységes nemzetről, nemzeti küldetésstudatról azonban igen. Ez utóbbi kialakulásában nagy szerepet játszott az elveszített szabadság visszaszerzése utáni vágy.

A három országrészből jogi értelemben a Habsburgok irányítása alatt álló Királyi Magyarország tekinthető Szent István Birodalmának örökösének, éppen ezért véleményem szerint a magyar rendek itt várhatták el leginkább az alkotmányos keretek betartását. Ezek azonban az első pillanattól kezdve sérültek, ugyanis a Habsburgok nem független, önálló törvényekkel rendelkező államként tekintettek az irányításuk alatt lévő országrészre, gyakorlatilag minden döntés Bécsben, a központosított birodalom fővárosában született meg. Ez azt is jelentette, hogy a Királyi Magyarország elveszítette a hadereje feletti – névleges

Bocskai István szobra a Hősök tere oszlopcsarnokában. Az általa irányított szabadságharc egyik sarkalatos célja az idegen katonák garázdálkodásának visszaszorítása volt. Fotó: Wikimedia Commons / Karelj

– irányítást is. A Bécsből irányított központosított katonapolitika talán leglátványosabb eleme az országrész határán kiépülő végvárrendszer volt, amely nem Magyarországot, hanem a Habsburg Birodalmat védte, birodalmi vezetéssel és birodalmi – főleg zsoldos – katonasággal, mindenféle magyar fennhatóság nélkül. Az ország területén tartózkodó idegen zsoldosok rendszeresen fosztogattak. A Habsburgok növekvő erdélyi befolyásszerzése a 16–17.

század fordulóján gyakorlatilag belháborúhoz vezetett. Ilyen körülmények között robbant ki a Bocskai István vezette szabadságharc,¹ amelynek egyik sarkalatos pontja éppen az idegen katonák garázdálkodásának visszaszorítása volt. A sikeres szabadságharc elsősorban Erdély függetlenségét biztosította ugyan, de nem véletlenül írta azt „politikai végrendeletében” Bocskai, hogy „Szívem örvend rajta, és Istennek érette nagy hálaikat adok, hogy én őkegyelmeket és azt az országot,

¹ Bocskai István mozgalma a történészek nem tekintik egyértelműen szabadságharcnak. Jelen írás keretei között azonban véleményem szerint lehet és célszerű is így fogalmazni.

Mányoki Ádám Rákóczi Ferenc-portréja 1712-ből. A fejedelem először írta le először írta le történelmi összefüggésben, hogy a magyar szabadság kiemelt pontja a teljes katonai függetlenség. Fotó: Magyar Nemzeti Galéria

mint édes hazámat, most mindenféle ellenségtől megsza-
badult állapotban hagyhatom.”²

Azonban a kisebb-nagyobb visszaélések, a végvárok idegen zsoldosokkal való megtöltése a következő évszázadokban is a rendi országgyűlések egyik fő témája maradt. A 17. század végén ugyan megtörtént

Magyarország török alóli felsza-
badítása és újraegyesítése, ez azonban nem jelentette egyben a független magyar állam vissza-
állítását. Talán ezen a ponton érdemes kicsit jobban megvizsgálni, hogy pontosan jelen írás témáját tekintve mit értek magyar függetlenség alatt, ugyanis Buda elfoglalása óta ekkor volt először valós esély – és ennek

megfelelően erőteljes igény az ország lakosainak részéről – ennek megvalósítására. Röviden és egyszerűen megfogalmazva a magyar állam akkor független, ha saját alkotmánya és saját törvényei szerint, külső kényszer nélkül, a Szent Korona nevében irányítja a választott király, illetve a rendek.³ Az utolsó három kitétel azóta a történelmi korszakoknak megfelelően változott, az elsők azonban nem. A korabeli magyarságnak tehát jogos követelése volt, hogy országát a Habsburgok külön államként kezeljék, annak törvényei szerint uralkodjanak.

Csak hogy ezt a kérdést szükséges megvizsgálni a másik oldalról is. Viszonylag keveset beszélünk ugyanis arról, hogy a keresztény magyar állam gyakorlatilag megalapításától kezdve igen fejlett és részletes jogrenddel, és nem mellesleg a törvényekből össze-
tevődő, természetes módon kialakuló és fejlődő alkotmánnyal rendelkezett. Ez ráadásul számos ponton – mint például a Szent Korona jogi helyzete vagy a birtokviszonyok nem hűbéri rendezése – el is tért a *mainstream* európai jogfejlődéstől, míg az utolsó másfél évszázad eseményei nyomán egyre hangsúlyosabb lett az idegen „megszálló” katonaság tiltása is. Mindez azonban szinte ismeretlen volt a Habsburgok számára, akiknek örökös tartománya, Ausztria, a birodalom többi részéhez hasonlóan – egészen a kiegyezésig – még

² Bocskai István: *Testámentomi rendelés*. [Szerk. Szigethy Gábor]. Budapest, Neumann, 2003.

³ Számos alkalommal felmerült, de valójában nem tartozott ezen kritériumok közé, hogy a király „nemzeti”, tehát magyar legyen. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a „nemzet” egészen a 19. századig nem etnikai fogalom volt. Leegyszerűsítve a kérdésben meghatározó „Hungarus tudat” azt jelentette, hogy az a személy tekinthető – nemzetiségtől függetlenül – a „nemzet tagjának”, aki elsősorban a magyar államot kívánja szolgálni, az országban élő nemzetiségek között pedig éppen ezért nem tehető etnikai alapú különbségtétel sem. Ugyanez igaz volt az uralkodóra is, akinek így nem a nemzetisége számított, hanem a szándékai. A „nemzeti király” választásának fontossága elsősorban akkor vetődött fel, amikor az idegen uralkodó nem volt képes a magyar állam szempontjait megfelelően képviselni. Ezt az álláspontot azonban soha nem támogatta a rendek többsége, elsősorban éppen amiatt, mivel a történelmi alkotmány szempontjából nehezen értelmezhető, hogy ki is számít „nemzeti királynak”. Ezt a közjogi gondolkodást azonban a Habsburgok évszázadokon keresztül a saját érdekeiket nézve tudták kihasználni.

csak alkotmánnyal sem rendelkezett. Véleményem szerint a Habsburgok nem tudtak és nem is akartak „magyar fejjel” gondolkodni, birodalomépítő és -irányító elképzeléseikbe nem fért bele, hogy az egyes „tartományok” jogaival és függetlenségével foglalkozzanak. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy ez nem Habsburg-sajátosság: Európában ez az abszolutizmus kora.

A magyarság – még mindig nem egységes nemzetként – éppen akkor indította meg II. Rákóczi Ferenc vezetésével szabadságharcát saját jogrendje szerinti függetlenségéért – amelynek pontos ismerete és betartása miatt nem akart Rákóczi király lenni –, amikor az abszolutizmus virágkorát érte. Rákóczi világosan összefoglalta ugyan céljait és ismertette azokat nemcsak az ország határain belül, hanem nemzetközi szinten is, a Habsburgokhoz hasonlóan gondolkodó európai uralkodók nem egy függetlenségétől megfosztott és támogatandó népet láttak, hanem csupán a saját célok érvényesítése érdekében egy időlegesen kihasználható, majd veszni hagyható szövetségest.

Utólag könnyű úgy értékelni, hogy Rákóczinak esélye sem volt a végső győzelemre, azonban az 1703-tól egészen 1711-ig tartó

szabadságharc összességében mégsem nevezhető kudarcnak, vereségnek. A vizsgált téma szempontjából kiemelten fontos, hogy Rákóczi volt az, aki először írta le történelmi összefüggésben *Recrudescunt inclytæ gentis Hungaræ vulnera...* című kiáltványában, hogy a magyar szabadság kiemelt pontja a teljes katonai függetlenség.⁴ És bár a fejedelem nem fogadta el a szatmári békét, annak pontjaival tulajdonképpen teljesült – ha időlegesen is, de – a legtöbb magyar követelés. A béke kilenccedik és tizedik pontja pedig kifejezetten a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség törvényeinek a megtartásáról, illetve magyarok kulcspozícióba emeléséről rendelkezik, így közvetve tehát, de kimondja a katonai függetlenséget is. Az uralkodó és a rendek közötti politikai harc a továbbiakban is fennállt, és bár az abszolutizmus és a magyar alkotmányosság küzdelmében a gyakorlati megvalósulás tekintetében ugyan inkább előbbi tudta akarát érvényesíteni, utóbbinak szintén jelentős – főleg közjogi – eredményeket sikerült elérni, amelyek „betetőzése” a II. József halála után, 1790–1791-ben tartott országgyűlésen elfogadott passzus becikkelyezése volt: „[...] Magyarország, a hozzá kapcsolat részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (bele

értve mindenféle kormánysszékeket) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmánnyal bíró, s ennél fogva [...] tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgandó és kormányzandó ország.”⁵

A NEMZETI FÜGGETLENSÉG FELÉ VEZETŐ ÚT

Nehéz pontosan meghatározni a reformkor kezdő időpontját, egyik legfőbb szellemi előzménye azonban a magyar királyi nemesi testőrség létrehozása volt.⁶ Ők voltak az alapjai – ha úgy tetszik, szellemi előfutárai – annak a nemes és arisztokrata rétegnek, amely a reformkorban egyre hangsúlyosabban követelte, hogy Magyarországot a birodalmon belül függetlenként kezeljék, saját törvényei szerint kormányozzák, majd ezért a célért fegyvert is fogott 1848–1849-ben.

Véleményem szerint a magyarság történeti helyzetéből adódóan – bár bőven megvoltak a reformkor és a forradalom nyugat-európai előzményei és felhajtó erői – másabb utat járt ekkor be, mint Európa nagy része. Hazánkban, részben éppen a határozottan jelen lévő alkotmányos gondolkodásnak köszönhetően, úgy gondolom, hogy kisebb hatása volt a felvilágosodás és a francia

⁴ „3. Fájdalmas dolog nyilván ez Marssal társalkodó nemzetnek, aki végtelen munkáival, vérével és költségeivel, minden ellenségek ellen régi időtől fogva dicséretesen oltalmazta az egész kereszténységet, hadi méltóságából levetkettettetni, és annak idegen nemzetre, az hát megvetett magyar virtusnak megcsúfolásával, a haza nyilvánvaló törvényei ellen, [...] oly közönséges véle való éléssel ruháztatni, hogy alig láthat valaki, egy vagy két erősségben magyar főtisztet, és így elvétettetvén a feljebb mehetésnek alkalmatossága, a maga hazájában számkivetett haza fiának, hogy idegen járom vettetik a nyakában, [...] csak fohászunk.” II. Rákóczi Ferenc – Ráday Pál: *Recrudescunt inclytæ gentis Hungaræ vulnera...* In: *Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljairól*. Budapest, Magyar Helikon, 1976.

⁵ 1790/91. évi X. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről.

⁶ Mária Terézia egyik elsődleges célja az volt a testőrség felállításával, hogy a „rebellis” magyarság fiatal nemeseit a birodalom szívében a Habsburgok iránti hűségre nevelje. Ennek azonban épp az ellenkezője valósult meg. A testőrök ismertették meg a magyar kultúrát és hagyományokat a császárvárossal, nemzeti öntudatuk erősebb lett, miközben az aktuális európai trendekkel is megismerkedtek, ennek megfelelően pedig aktívan részt vettek mind a művészeti-, mind a közéletben.

Zala György szobra az 1849-ben Budát elfoglaló honvédek tiszteletére. A fegyveres harc a magyar törvények és az alkotmány betartatásáért folyt.
Fotó: Flickr / Dimitris Kamaras

forradalom radikális szellemi irányzatainak. És bár első pillantásra úgy tűnik, hogy 1848-ban, a „népek tavaszán” a forrongó nemzetek hasonló célokból fogtak fegyvert, úgy vélem, valójában jelentős különbségek fedezhetők fel. Amíg egyes népek a fennálló rendszer megdöntését tűzték ki célul, vagy egyesíteni akarták szétszabdalt nemzetüket, addig Lengyelországban és Magyarországon éppen ennek ellenkezője zajlott le: a saját, alkotmányos törvények szerinti kormányzásért folyt a harc.⁷

Hozzáteszem: szerintem téves lenne ezt a szituációt utólagos belemagyarozással a „fejlett, demokratikus Nyugat” és az „anakronisztikus Kelet” ellentétével magyarozni. A magyar alkotmányosság tiszteletben tartása ugyanis nem anakronizmus volt, hanem a természetesen fejlődő és az adott viszonyokhoz megfelelően alkalmazkodni tudó jogrendszer meglétéből származó előny. Ezt nagyban mutatja az is, hogy ellentétben Franciaországgal, amelynek államformája, uralkodói köre és

társadalmi rétegződése folyamatosan változott, Magyarországot ebben az értelemben stabilitás jellemezte. Éppen ezért volt eleve hamvába holt kísérlet Napóleon 1809-es schönbrunni kiáltványa, amelyben elszakadásra, új király választására szólította fel a magyarokat. Úgy vélem, hogy ez a lépés teljesen szembement volna a magyar alkotmányossággal – amelynek ekkor már része volt a Habsburg-ház örökös joga a trónra –, a magyar rendek pedig továbbra is a vérüket adták királyukért, a Habsburg I. Ferencért.

Ez természetesen közel sem azt jelentette, hogy a magyar jogrend – vagy a közjogi gondolkodók társadalmi csoportja – tökéletes lett volna. Jelen voltak a komoly viták, a különböző érdekcsoportok, amelyek között jelentős, gáncsoló erőt képviseltek azok is, akik talán túlzottan ragaszkodtak múltjukhoz vagy túlzottan elméleti alapon közelítették meg a kérdéseket. Összességében azonban a reformkor, majd a szabadságharc céljai és követeléseivel véleményem szerint úgy kívántak eleget tenni az akkori kor technológiai, gazdasági, szociális, szellemi követelményeinek, hogy nem lettek megkérdőjelezve a magyar állam jogi alapjai. Ami pedig kifejezetten a katonai önrendelkezés és a „megszállás” témakörét illeti, egyre hangsúlyosabb követelés lett a saját, magyar irányítás alatt működő, Magyarországon állomásozó katonai erő felállítása. Ennek egyik fontos állomása volt, hogy az 1808-as országgyűlésen törvénybe foglalták, az 1825–1827-esen pedig megerősítették a Ludovika Akadémia létrehozását.

⁷ A magyar és a lengyel forradalom között a nagy különbség az volt, hogy ekkor lengyel állam nem is létezett, míg Magyarországon esetében „csupán” a törvényeket nem tartotta be az uralkodó Habsburg dinasztia.

E lépés azonban közel sem oldotta meg a helyzetet. A katonai irányítást valójában még mindig a központ, a birodalom intézte, az immár bevettnek tekinthető hatalomgyakorlási módszerek megfelelően a sorozott magyar katonákat külföldre vezényelték, Magyarországon pedig folyamatosan jelentős birodalmi haderő állomásozott. Ennek tükrében érdemes szemlélni az 1848. március 15-én kikiáltott *12 pont* tizedik passzusát: „A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.” Az áprilisi törvények ezt a követelést is megerősítették, amikor a végrehajtó hatalmat a katonai kérdésekben is a független magyar kormány kezébe adták, a haderő külföldi bevetéséhez és a katonai vezetők kinevezéséhez is szükségessé tették a király személye körüli miniszter ellenjegyzését, miközben létrehozták az uralkodótól független, helyi szervezés és irányítás alatt működő nemzetőrség intézményét. A kirobbant fegyveres harc pedig – hivatalosan – ezeknek a törvényeknek és a magyar alkotmánynak a betartásáért folyt. Ehhez természetesen hozzá kell tenni, hogy amikor Görgei Artúr 1849. január 5-i váci kiáltványában kijelentette, hogy ragaszkodik az V. Ferdinánd által szentesített törvényekhez és az alkotmányos monarchiához, nemcsak a forradalom eredeti céljai lebegtek szemei előtt, hanem a tisztikar és a haderő egyben tartása, és talán katonáinak esetlegesen szükségessé váló későbbi védelme is.

A függetlenség azonban egészen a Habsburg-ház trónfosztásáig nem az Ausztriától való elszakadást jelentette, hanem a független magyar állam

elismerését és törvényeinek tiszteletben tartását, betartását.

A szabadságharc leverése pedig éppen a magyar nép egyik legnagyobb félelmét hozta magával, immár intézményesen is: a megszállást. Haynau teljhatalmú katonai főparancsnokként vezette le a megtorlásokat, és a centralizált közigazgatást biztosító erőként az úgynevezett Bach-korszakban is mindvégig jelen volt a birodalmi katonaság, amely fenntartásának költségeit a magyarságra hárították.

A kiegyezéshez vezető úton – minden vita mellett – fontos cél volt a megszállás megszüntetése, és a magyar törvények szerinti független állam biztosítása. Nem véletlen, hogy a történelmet, a jogot és az aktuális viszonyokat kiválóan ismerő Deák Ferenc „kiegyenlítésről” beszélt. Ahhoz ugyanis, hogy a két állam kiegyezzen, előbb ki kellett egyenlíteni a viszonyokat, tehát Ausztriát és Magyarországot közös nevezőre kellett hozni. Ennek a közös nevezőnek egyik fontos eleme volt az alkotmány kérdése, mivel egészen a kiegyezés megkötéséig Ausztriának és a birodalom többi részének – Magyarországgal ellentétben – nem volt saját alkotmánya. Összességében a kiegyezés úgy hozta létre az Osztrák–Magyar Monarchiát az aktuális érdekek, lehetőségek és erőviszonyok figyelembe vételével, hogy azon belül a Magyarország függetlenségét biztosító alkotmányosság csak kissé csorbult. Ez a csorbulás azonban a külügy mellett épp a hadügyet érintette, amely „közös” maradt, a magyarság tehát a kiegyezéssel lemondott az elmúlt évszázadokban egyre hangsúlyosabbá váló követeléséről és függetlenségének

egyre fontosabb részét képező eleméről. Utólag szemlélve az eseményeket, úgy vélem, nem lehet kérdéses, hogy a kiegyezés szükséges volt, ahogy nem férhet kétség Deák zsenialitásához sem. De azt talán a Haza Bölcsse sem tudta, hogy a magyar alkotmányosságnaK ilyenfajta átértelmezése egyben utat fog nyitni egyfajta „jogászkodásnak” is, amely véleményem szerint már a kezdetekben magában hordozta a Monarchia összeomlását.

A magyar kormány a honvédelem területén továbbra is ragaszkodott azokhoz a pontokhoz, amelyeket megtarthatott: az újoncok számának megajánlásához, a szolgálati idő meghatározásához, illetve a katonaság ellátásához. Így minden korábbi katonai követelés ezekbe a pontokba lett „beleszorítva”, ami a törvények többféle értelmezéséhez, közjogi vitákhoz vezetett, miközben a gyakorlatban a legfőbb elérendő cél a színmagyar ezredek felállítása volt. Ez eredményezte azt a különös helyzetet, hogy még az első világháború idején is, miközben számos égető kérdés – köztük a nemzetiségi törekvések felerősödése – feszítette a Monarchiát, a magyar Országgyűlésben napestig tartó viták zajlottak az újoncmegajánlás formájáról. Úgy vélem, ez volt az a pillanat a Monarchia végóráiban, amikor az egy évezrede természetesen fejlődő magyar jogrend és alkotmányosság olyan elméleti irányt vett, amellyel megmerevedett, elszakadt a valóságtól, fikcióvá vált, és a függetlenségnek inkább gátja, mint elősegítője vagy megtartója lett. A sors kegyetlen tréfája, hogy éppen ezt követően nyerte vissza Magyarország közel négyszáz év után újra a függetlenségét...

Bethlen István miniszterelnök szobra a budai Szent György téren. A két világháború közötti talpra állás meghatározó alakja volt. Fotó: Wikimedia Commons / Derzsi Elekes Andor

NEMZETI FÜGGETLENSÉG – A LEGSÚLYOSABB ÁRON

Az első világháborús vereséget egy kaotikus korszak követte, és mind a Károlyi Mihály kormányfői, majd államfői regnálása ideje alatti népköztársaság, mind a Tanácsköztársaság diktatúrája történelmünk legsötétebb időszakai közé tartoznak. Beteljesült a rémálom: megszűnt az alkotmányosság, a hatalmat szűk politikai érdekcsoportok kaparintották meg, miközben Magyarország egyre nagyobb területe került megszállás alá, és

nem volt olyan ütőképes haderő, amely hathatósan ellen tudott volna állni a betörő ellenséges csapatoknak.

A mai napig a társadalom széles rétegeit foglalkoztatja a kérdés, hogy ha Károlyi fenn tudott volna tartani egy ütőképes haderőt vagy nem engedi át a hatalmat az intézményesített terrort bevezető kommunistáknak, alakulhatott volna-e másképp hazánk sorsa a béketárgyalásokon? Trianonban azonban rendkívül súlyos és igazságtalan ítélet született, amely megfosztotta Magyarországot

területének kétharmadától, és több millió magyar került másodrangú állampolgárként idegen uralom alá. Ez a nemzeti tragédia volt ugyanakkor az, amely a megcsönkített országban ugyan, de visszaadta a nemzeti függetlenséget. Nem véletlen az sem, hogy az 1920. évi I. törvénycikk – még a békediktátum aláírása előtt – az alkotmányosság és jogfolytonosság visszaállításáról szólt.⁸ Csakhogy adódott egy fontos kérdés: valóban független lehet a magyar állam, ha a békediktátum értelmében nem tarthat fent olyan haderőt, amely képtelen megvédeni az országot és lakosait? Ezt a kérdést feszegette Bethlen István is 1927-es képviselőházi beszédében, a március 15-ét nemzeti ünneppé nyilvánító törvény elfogadásakor: „És kérdem azt, hogy vajon hiába küzdettek-e végig ezek a harcok, vajon nem azt kell-e kijelentelnünk, és hinnünk, hogy csak az a nemzet tarthatja meg szabadságát, csak az a nemzet erősítheti meg függetlenségét és integritását, amely még a túlerővel szemben is, ha ez elkerülhetlenné válik, mer kardot rántani és kockáztatni életét?”⁹

Bár Bethlen 1848-ról emlékezett meg, valójában a saját korának is szólt, a válasz pedig jóval összetettebb, mint egy igen vagy egy nem. Magyarország képes volt – szinte csodával határos módon – a talpra állásra, megszületett a „szellemi honvédelem” fogalma, a gazdaságban és a diplomáciában pedig sikerült egyre erősebbé válni. Magyarország politikai, gazdasági és kulturális érdekérvényesítő képességét tekintve egyértelműen önálló

⁸ Éppen a jogfolytonosság és az alkotmányosság miatt – Rákóczihoz hasonlóan – Horthy Miklós fejében sem fordult meg, hogy király legyen, beérte a magyar közjogi hagyományoknak megfelelő kormányzói tisztséggel.

⁹ Bethlen István: Március 15-ének nemzeti ünneppé nyilvánításáról és Kossuth Lajos örök érdemeinek törvénybe iktatásáról. Beszéd a Képviselőházban (1927. november 7.). In: *Bethlen István gróf beszédei és írásai. II.* Budapest, Genius, 1933, 193–195.

volt, ezt pedig a politikai elit arra használta fel, hogy – a békés területi revíziók elérése mellett – felépíthesse saját haderejét is, amely megvédheti a nemzeti függetlenséget.

A fegyverkezési egyenjogúság elérésére 1938-ban és 1939-ben került sor. A győri program megteremtette a gazdasági alapokat, a bledi egyezményrel a kisantant államok hozzájárultak a magyar haderőfejlesztéshez, a jogi kereteket pedig a honvédelmi törvény elfogadása adta meg. Ezen a ponton szintén érdemes megemlíteni egy fontos eltérést az akkori európai trendtől. Magyarország célkitűzéseit a szövetségi rendszerhez való kényszerű közeledés, majd csatlakozás, valamint a területi rendezésben való közös érdek miatt gyakran szokás a náci Harmadik Birodaloméhoz, valamint a fasiszta Olaszországhoz hasonlítani. Véleményem szerint ezeket a totalitárius államokat valójában sokkal több minden választotta el Magyarországtól, mint ami összekötötte. Ide tartozik a fegyverkezés, a honvédelem kérdése is. Amíg Németország és Olaszország egyértelműen támadóként, agresszorként lépett fel, és birodalomépítő terveiket folyamatosan hangoztatták – elég csak a német *Lebensraum*-elméletre vagy az olaszok által vizionált Új Római Birodalomra gondolni –, addig a magyar célok – a függetlenségi gondolatnak megfelelően – megmaradtak a haza és a magyarság védelménél, a történelmi határok visszaállításánál.¹⁰

Az elsődleges magyar cél még a világháborúba sodródás után is az volt, hogy – tanulva 1918–1919 eseményeiből – a haderőt sikerüljön megtartani a későbbi területi rendezések idejére. Bár kimondva ugyan nem lett, de úgy vélem ugyanilyen fontos cél volt – szintén az első világháború utáni kaotikus időszak tanulságait levonva – a (német) megszállás elkerülése is. Ma már tudjuk, hogy a német vezérkari főnök, Franz Halder 1940 májusában azt írta hadinaplójába, hogy „ha Magyarország nem áll be a sorba, protektorátusi státuszt fog kapni”.¹¹ A megszállást végül – elsősorban Kállay Miklós miniszterelnök következetes politikájának köszönhetően – egészen 1944-ig sikerült elkerülni, ezzel megőrizve az ország – jogi és nem pedig politikai értelemben vett – függetlenségét. Ezek a katonai, honvédelmi célok véleményem szerint teljesen beleillettek a több évszázados magyar függetlenségi gondolkodás keretei közé. Az ország újabb tragédiája, hogy ezt a gondolatmenetet előbb Hitler, majd Sztálin felülírta.

A FÜGGETLENSÉG ÚJBÓLI ELVESZTÉSE

Magyarország legkésőbb 1938-tól, az Anschlusstól kezdve kényszerpályán mozgott. Teljes függetlenségét – jogi értelemben is – azonban akkor veszítette el, amikor 1944. március 19-én Németország megszállta a háborúból kiugrani akaró, a követeléseket nem teljesítő „vonakodó csatlósnak”. Egyes nézetek szerint, mivel Horthy Miklós kormányzó a helyén maradhatott, valamint továbbra is működhetett az

országgyűlés, Magyarország korlátozottan ugyan, de független maradt. Kérdés persze, hogy bármilyen módon függetlennek vagy önállóknak lehet-e nevezni egy olyan államot, amelyet idegen haderő száll meg; a megszálló hatalom teljhatalmú megbízottat nevez ki; és az országgyűlés működik ugyan, de annak és az addigi kormánynak a megszállók szempontjából nem kívánatos tagjait üldözik, bebörtönzik vagy akár meg is ölik. A válasz véleményem szerint egyértelmű nem.

A németek elveszítették a háborút, helyükre azonban új megszálló érkezett, a szovjet Vörös Hadsereg, így valójában egy pillanatra sem volt esély a függetlenség visszaszerzésére. A második világháború után azonban az addigi, tradíciókra erősen alapuló politikai gondolkodás is átalakult. Ennek elsődleges oka, hogy a megszálló szovjet tankok árnyékában kialakuló új rendszerben senki sem kaphatott vezető szerepet, akinek bármilyen módon köze volt a Horthy-korszak intézményrendszeréhez, kormányzati politikájához vagy kormánypártjához. Így állt elő az a helyzet, hogy azok a politikusok, értelmiségiek, akik az ezeréves magyar államban és annak alkotmányában gondolkodtak, börtönbe kerültek, elhurcolták vagy elhallgattatták őket, netán emigrációra kényszerültek. Az emigráció úgynevezett '45-ös csoportjának legfőbb érvelése az volt, hogy semmit nem lehet elfogadni abból, ami Magyarországon a második világháború után ment végbe, mert az ország területét megszállás alatt tartják a

¹⁰ Persze, mondhatnánk, hogy nem egy vélt és egy valós nagyhatalommal kellene összemérni a trianoni Magyarország célkitűzéseit, de ha megnézzük a két világháború között a kisantant államok katonapolitikáját, visszafogottabban ugyan, de a németet és olaszt követik.

¹¹ *War Journal of Generaloberst Franz Halder, Chief of the General Staff of Supreme Command of the German Army*. IV. kötet. 1940. május 10. – 1940. október 30. Archives Section, Fort Leavenworth, Kansas, USA. Document NO. N-16845-D. 1940. május 26-i bejegyzés. 37–38.

A Magyar Szabadság c. lap olvasója a Mórtyész Zsigmond körtéren a forradalom napjaiban. 1956-ban a MEFESZ 16 pontjának élére került a szovjet csapatok kivonását követelő mondat. Fotó: Fortepan / Klausz Ádám, 146965-ös fotó

szovjetek. Esetükben a történelmi alkotmányra alapuló érvrendszerben egy újabb változás állt be: a megszállás, mint a magyar függetlenség gátja immár nem „csupán egy”, hanem a „legfőbb” tényező volt. Ez egyben azt is eredményezte, hogy a '45-ösök semmit nem fogadtak el abból, amit Magyarországon a teljes kommunista hatalomátvételig terjedő időszakban a demokratikus alapon álló pártok kivívtak. Az a magyar alkotmányos nézetrendszer, amely Deák idejében kompromisszumokkal ugyan, de még képes volt a változásra, ezt követően megmerevedett, két vesztes világháború, a német, majd az orosz megszállás után, az emigrációba kerülve pedig el is torzult.

Eközben a második világháború utáni átmeneti korszak magyarországi politikusainak többsége már teljesen elszakadt a történelmi alapoktól, és ez ugyanúgy igaz a demokratikus alapokon nyugvó pártok tagjaira és vezetőire is. Ugyan nem volt más választásuk, de tény: kezdettől fogva elfogadták a szovjet megszállás tényét, illetve az azzal járó bűnöket: milliók jogainak

korlátozását, százezrek elhurcolását és elpusztítását. Eközben szinte észre sem vették, hogy mind idehaza, mind külföldön a magyar alkotmányosság legfontosabb, sarkalatos pontjai sérülnek. Amikor Magyarország megcsonkításáról beszélünk, viszonylag ritkán kerül szóba az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződés. Pedig a párizsi békediktátum nemcsak visszaállította a trianoni határokat, hanem ha minimálisan is, de még tovább szűkítette az ország területét. Mindemellett pedig a magyar jogrendszer addig teljesen példátlan esetként a békeszerződés 22. cikkelye – az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalak fenntartása céljából – engedélyt adott a Vörös Hadseregnek az ország területén való tartózkodásra, vagyis a megszállásra. A magyar alkotmányossággal ellentétes számos jogszabály érvénybe léptetése és elcsalt választások után jött az utolsó dőfés: 1949. augusztus 20-án, keresztény államalapításunk ünnepén az ekkor már a demokratikus erőkkel leszámoló és teljes hatalmat gyakorló kommunisták bevezették az új, sztálinista alkotmányt, az

ország államformáját pedig népköztársaságra változtatták.

Az előző mondatban azt írtam, hogy a kommunisták a teljes hatalmat gyakorolták, azonban ez az állítás némi magyarázatra szorul. Ugyanis az, hogy minden más politikai erőt kiszorítottak a hatalomból, még nem jelenti azt, hogy nekik ne mondta volna meg senki, hogyan gyakorolják a hatalmat: Moszkva Rákosiékat is teljes kontroll alatt tartotta.

1955-ben Ausztria újra függetlenné vált, a szovjet csapatok kivonultak területéről. A békeszerződés értelmében Magyarországot is el kellett volna hagyniuk a megszálló erőknek, erről azonban szó sem lehetett. A diktatúra egyik legfontosabb fenntartó eszközétől nem lehetett holmi nemzetközi békére hivatkozva megszabadulni. Ezért került sor a szovjet érdekszférába tartozó országok között a Varsói Szerződés megkötésére. A „barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés” valójában nem volt más, mint egy hivatalos engedély a tagállamoktól, hogy területükön szovjet csapatok tartózkodhatnak, illetve egy katonai konfliktus esetén a Szovjetunió még a nemzeti hadseregek egyes egységei felett is diszponálhat. Felesleges is erről részletesen írni: egy ilyen „önként” vállalt szerződés aláírása meglátásom szerint minden szempontból szöges ellentétben volt a magyar alkotmányos hagyományokkal.

Annak, hogy Magyarország 1956-ban fegyvert fogott a diktatúra és a megszálló szovjet csapatok ellen, semmi köze az alkotmányos hagyományokhoz. De a magyarság saját bőrén is megtapasztalta a megszállást, a mindennapos erőszakot,

és tudta azt az alapelvet, hogy független országban nem lehetnek megszálló erők. Bár nem lehet azt mondani, hogy a magyarságnak '56-ban kiforrott elképzelései lettek volna, a függetlenség biztosan a legfőbb követelések egyike volt. Amíg 1848-ban a vértelen forradalom 12 pontjának tizedik követelése volt, hogy „a külföldieket vigyék el tőlünk”, addig 1956-ban, túl két világháborún, Trianonon, a holokauszton, a Gulágon, a MEFESZ 16 pontjának élére került a mondat, hogy „Vonják ki a szovjet csapatokat!”; az utcákon mindezt a „Ruszik haza!” feliratok erősítették meg.

FÉL ÉVEZREDES KÜZDELEM UTÁN

A „ruszrik” nem mentek haza, vérbe fojtották a szabadságharcot, és a már Kádár János nevével fémjelzett diktatúra legfontosabb tartóoszlopaként még három és fél évtizedig maradtak. Mindezek után különös bátorságra vall, hogy a rendszerváltás időszakában az ellenzéki csoportok egyre erőteljesebben fel mertek lépni a diktatúra ellen. A rendszerváltás időszakának felemelő pillanatai közé tartozik, amikor 1989. március 15-én Cserhalmi György felolvasta az ellenzéki csoportok által közösen megfogalmazott 12 pontot, benne a szovjet csapatok kivonásának követelésével, vagy mikor pár hónappal később, 1989. június 16-án, Nagy Imre és mártírtársai újratemetésén Orbán Viktor a Hősök terén százezrek előtt követelte ugyanezt.

A Szovjet Déli Hadseregcsoportharcokszíró gárda hadosztálya elhagyja Esztergomot 1990-ben. Kérdéses, mennyire zajlott volna másképpen a rendszerváltás, ha nincsenek az országban megszálló erők. Fotó: Fortepan / Szigetváry Zsolt, 152278-as fotó

Arról sem feledkezhetünk meg ugyanakkor, hogy a rendszerváltás minden folyamata – beleértve a kerekasztal-tárgyalásokat, a köztársaság kikiáltását, de még a demokratikus választásokat és a kormányalakítást is – úgy zajlott le, hogy a Vörös Hadsereg egységei még hazánkban tartózkodtak, és elvileg bármikor bevetettek voltak. Vajon másképpen zajlott volna le a rendszerváltás, ha nincsenek az országban megszálló erők? Mennyiben lett volna más a haldokló pártállam tárgyalási pozíciója a szovjet tankok nélkül? Vajon a történészekkel teletűzdelt Antall-kormány tagjai mennyire gondolkodtak el azon, hogy a magyar történelmi jogfejlődés szerint egy szuverén, független államot irányítanak-e az első időszakban? Ezekre a kérdésekre aligha kaphatunk már választ. Beszélni azonban kell róluk. Ahogy beszélni kell arról is, hogy ha a függetlenség és a megszállás kérdését az elmúlt évszázadok magyar közjogi gondolkodását áttekintve

vizsgáljuk meg, egészen más színezetet kap 1991. június 19-e. Előttünk vannak a képsorok, ahogy éneklő, nevetgélő, integető bakák tömött vagonokban hagyják el az országot, majd Viktor Silov altábornagy tisztelegve és kezet fogva magyar kollégáival átlép a határon. El tudjuk magunkban énekelni a Beatrice *Boldog szép napok* című slágerét, és tudjuk a mögöttes jelentéstartamát is. De ezekben az utolsó napokban vagy akár években nincsenek benne a megölt forradalmárok, a Gulágra hurcoltak, a megerőszkolt nők, az ártatlanul kivégzettek. Ahogy nincsenek benne a holokauszt áldozatai sem. Nincs benne a függetlenségért vívott közel fél évezredes harc, a márciusi ifjak vagy Rákóczi törekvései, ahogy nincs benne a mohácsi csatamező sem. Éppen ezért, ha 1991. június 19-e történelmi jelentőségéről beszélünk, fontos, hogy ne csak a távozó szovjet katonákra gondoljunk, hanem a teljes elmúlt fél évezredre, és e szerint értékeljük át ezt a napot.